

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 1/2014

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- (головний редактор);
- Ворожбіт В. В., д-р пед. наук, проф. (Харків);
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Дорошенко С. І., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Ломакович С. В., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Піддубна В. В., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- (заст. головного редактора)
- Терещенко В. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Юр'єва К. А., канд. пед. наук, доц. (Харків)
-

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А.М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Сюта Г.М., канд. філол. наук, ст. наук. співр., Інститут української мови НАН України

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол №4 від 5 вересня 2014 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків: ХІФТ, 2014. — Вип. 1. — 160 с.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Блюхера, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-25-2

© Автори статей, 2014
© Обкладинка У. Мельникова, 2014
© Макет В. Журенко, 2014

УКРАЇНІСТИКА В КОНТЕКСТІ ЧАСУ

Ірина Богданова МОДЕЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ У ТВОРЧОСТІ ХАРКІВСЬКИХ РОМАНТИКІВ 20–40 РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ	90
Володимир Борисов НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В ХІХ СТ.	93
Лідія Лисиченко, Тетяна Лисиченко РОЛЬ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ В ЗАПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В 20–30-ті РОКИ ХХ СТ.	100
Лілія Петрова-Озель ТРАДИЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (на матеріалі праць О. Г. Муромцевої)	108
Анатолій Новиков З ІСТОРІЇ ОДНОГО ВОДЕВІЛЮ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО	114

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Наталія Варич СТРАТЕГІЇ ПОШУКІВ КОНСТИТУЮВАННЯ СПРАВЕДЛИВОГО ОСВІТНЬОГО ПОЛЯ УКРАЇНИ	120
Олена Садоха «ПЕРША ЧЕСНОТА» ЯК БАЗОВИЙ ЧИННИК РЕФОРМУВАНЬ В ОСВІТНЬОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ	125
Катерина Юр'єва ОСВІТА В РЕАЛІЯХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	131

ЕТНОЛОГІЯ. ЕТНОПЕДАГОГІКА. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Вікторія Ворожбіт-Горбатюк ВИТОКИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ СУЧАСНОСТІ.	142
Наталя Нестеренко МОДЕЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО)	147
Тетяна Ходєєва ЕТНОПЕДАГОГІКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: РЕЦЕПЦІЯ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСВІДУ В ОСВІТІ Й ВИХОВАННІ	153

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.	158
---------------------------------------	-----

У поезії М. Костомарова лексико-семантична група орнітоназв є дуже широкою: у ній представлені й традиційні для української народної поезії образи-поетизми чорний ворон, зозуля, соловейко, чайка, жайворонок, голуб, голубка, рябець, сорока, орел, ластівка та ін. У використанні слова чайка в поета простежується ремінісценція з народною піснею про чайку-небогу, а чорний ворон контекстуально є не тільки провісником смерті, а й добрим вісником, що позначене стилістичним новаторством для української поезії того часу.

Дистрибутивні відмінності значень просторових назв виявляються в їхній сполучуваності з іншими словами. Так, для поезії Л. Боровиковського характерне вживання постійних епітетів, а в А. Метлинського вони майже відсутні. Поети використовують і перифрастичні означення-прикладки, наприклад, степ — розліг сухого океану, степ — постіль, мертвий степ, дідівський степ; море — синій криштал; скали — понура сторожа пустинь; пустиня — море сухе.

Загалом романтики своєю літературною творчістю намагалися вплинути на формування в українського читача національних духовно-культурних орієнтирів у мистецтві слова. Важливим наслідком творчості поетів-романтиків було пробудження в українців інтересу до рідної мови й історії, прищеплення національних світоглядних цінностей. Поетична діяльність українських романтиків того часу стала визначальною для розвитку української ліричної поезії на ціле сторіччя, а подекуди її вплив відчувається й сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. — К. : Довіра, 1999. — 431 с.
2. *Єрмоленко С. Я.* Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. — К. : «Наук. думка», 1987. — 248 с.
3. *Лисиченко Л. А.* Ці невичерпні глибини мови: монографія / Л. А. Лисиченко. — Х., 2011. — 304 с.
4. *Мойсієнко А. К.* Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : Монографія / А. К. Мойсієнко. — К. : Правда Ярославичів, 1997. — 199 с.
5. *Чижевський Д.* Історія української літератури / Д. Чижевський. — Тернопіль, 1994. — 480 с.
6. *Шевченко Г. А.* Нариси з історії літературної мови першої половини XIX ст. / Г. А. Шевченко. — К.; Х. : «Рад. школа», 1946. — 163 с.

УДК 811.161.2'42

Володимир Борисов,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В ХІХ СТ.

У статті представлено ретроспективний погляд на формування українського мовознавчого дискурсу як когнітивно-комунікативної практики ХІХ ст. з огляду на інтенсифікацію інтелектуальної діяльності у сфері пізнання мови, описі її структурних компонентів і явищ.

Ключові слова: українська наукова мова, когнітивно-комунікативна практика, вивчення мови.

В статье представлен ретроспективный взгляд на формирование украинского лингвистического дискурса как когнитивно-коммуникативной практики XIX в. учитывая интенсификацию интеллектуальной деятельности в сфере познания языка, описания его структурных компонентов и явлений.

Ключевые слова: украинский научный язык, когнитивно-коммуникативная практика, изучения языка.

This paper presents a retrospective look at the formation of Ukrainian linguistic discourse as a cognitive-communicative practice of the nineteenth century taking into consideration the intensification of intellectual activity in language study, description of its structural components and phenomena.

Key words: Ukrainian scientific language, cognitive-communicative practice, language study.

Зміна світоглядних орієнтирів кінця XVIII — початку XIX століть, зумовлена історичними трансформаціями в суспільстві, формування національної свідомості у форматі кожної з європейських культур спричинили активне наукове зацікавлення історичним досвідом нації, народу, етносу. Посилюється увага до вивчення національної мови, надбань фольклорної практики в її різновидах. Філософи замислюються над мовними питаннями, прагнучи з'ясувати сутність мови як феномену, властивого лише людині, встановити взаємозв'язок мови, свідомості й мислення. Потужною в цьому виявилася школа німецької класичної філософії; її представники (Кант, Гегель, Шеллінг, Гердер, Фіхте) заклали підґрунтя для теоретичного мовознавства, засновником якого вважають В. фон Гумбольдта, який уперше почав досліджувати мову в тісному зв'язку з мисленнєвою діяльністю людини.

У праці «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку» (1820) Гумбольдт намагався узагальнити власні результати наукового дослідження різних мов та досвід інших учених, зокрема Ф. Боппа, Я. Грімма та ін., що зумовило формування теоретичних засад порівняльно-історичного підходу до вивчення мови [3: 33–36; 13: 473–474]. Означена дослідницька парадигма була спільною для тогочасних європейських лінгвістичних шукань, що уможливило формування спільного наукового контексту, у якому теоретичні візії В. фон Гумбольдта зазнавали апробації в межах кожної з національних мовознавчих шкіл.

Це зумовлювало дискурсивність тогочасного мовознавства, адже мали місце ряд факторів, здатних упливати на творення спільноєвропейської дискурсивної практики: прагматична зумовленість вербальної діяльності науковців (мовознавчих текстів), спільна когнітивна мета (пізнати сутність мови та описати мовні явища), широкий соціокультурний контекст (у межах діакронії — синхронії), визначені стратегії й тактики наукової комунікації, наявність її учасників (європейських мовознавців).

Мета статті — прокоментувати шляхи формування українського мовознавчого дискурсу як когнітивно-комунікативної практики XIX ст. з огляду на інтенсифікацію тогочасної інтелектуальної діяльності у сфері пізнання мови, описі її структурних компонентів і явищ.

На теренах України цей час позначився піднесенням національної свідомості українців, що пожвавило інтерес до проблем національної мови. На Наддніпрянщині та Галичині формуються осередки науковців, письменників, культурних діячів, які почали активно опрацьовувати питання, пов'язані з походженням слов'янських мов, зокрема й української, їх історичним розвитком, лексико-гра-

матичними характеристиками, функціонуванням. Особливо гостро постає проблема української мови, спроба визначення її статусу, походження, перспектив.

Наукові тенденції, що запанували в європейському осмисленні феномену національної мови, спорадично відбилися в поглядах тогочасних українських діячів, не вплинувши однак на вироблення єдиних концептуальних засад щодо розуміння функціональної спроможності української мови (наприклад, думки Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, М. Ф. Костомарова, деяких поетів-романтиків про насамперед художню функцію української мови як засобу репрезентації національного (народного) буття в літературному тексті). Представники ж «Руської трійці» прагнули актуалізувати питання української мови як рідної для українського етносу, започатковуючи тим самим постановку проблеми мовної кодифікації етноментальних кодів кожного з народів.

Літературна творчість українських письменників I пол. XIX ст. (П. П. Гулак-Артемівський, поети-романтики, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Є. П. Гребінка) вплинула на процеси функціональної інтенсифікації нової української мови, формування її літературних норм, стилістичного потенціалу [9: 22]. Подальша поява художньо вартісних літературних текстів (творчість Т. Г. Шевченка, І. С. Нечужа-Левицького, Панаса Мирного, М. П. Старицького та ін.), переклади зразків світової літератури українською мовою дали підстави говорити про українську мову як окрему слов'янську мову, що уможливлювало перспективи її наукового пізнання й опису.

На цей період припадає видання значної кількості граматик і словників української мови на західноукраїнських теренах, що свідчить про активізацію пізнавального інтересу до мови в суто практичному аспекті. Першою галицькою граматикою XIX ст. була «Gramatika slavo-ruthena» (1830 р.); згодом з'являються граматика І. Вагилевича, Й. Лозинського, Я. Головацького, М. Осадці, Г. Шашкевича, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького та ін. Така інтенсивна навчально-лексикографічна діяльність корелювала з появою наукових розвідок про інші слов'янські мови, автори яких перебували під помітним впливом учення В. фон Гумбольдта про розуміння сутності національної мови та її феномену як «духу» народу.

Серед тих, хто підтримав і розвинув думки німецького лінгвіста в синхронному вимірі, вирізняються представники Харківської філологічної школи — професори Харківського університету І. С. Рижський, І. М. Орнатівський, І. Ф. Тимківський, І. І. Срезневський, які намагалися осмислити знакову природу мовних одиниць і здатність слова до смислових інтерпретацій, з'ясувати суспільно-історичну генезу мови, розуміючи її національні відмінності як різний вияв світоглядних і ментальних характеристик народу.

Так, професор І. Ф. Тимківський уважав мову «однією з племінних відмінностей кожного народу», наголошуючи на тому, що «у властивостях й перемінах того й другого діючі причини настільки сукупні, що історія народу містить у собі й історію його мови» [14: 43]. Ці думки, висловлені на початку XIX ст. (1811), корелюють з усвідомленням мови як історично детермінованого явища, еволюція якого зумовлена загальним розвитком інтелектуального й культурного потенціалу суспільства.

У праці «Досвідний спосіб до філософічного пізнання російської мови» (1811 р.) І. Ф. Тимківський одним із перших порушив питання про старожитність мови слов'ян та її зв'язки з іншими давніми мовами, про періодизацію історії «славеноруської» мови, вказав на різницю між церковнослов'янською та

російською мовами, порівняв деякі «славеноросійські» слова із лексемами грецької, німецької, латинської та інших мов для доказу їх спорідненості, здійснив спробу класифікації лексики залежно від її походження.

Оригінальними для того часу виявилися положення професора І. М. Орнатовського щодо розрізнення *мови* як природної властивості людини спілкуватися, повідомляючи певну інформацію, *язика* як створеного людьми засобу (специфічні звукозміни, словотворення, слововживання) об'єктувати своє мислення й *мовлення* як висловлених, вербалізованих думок [10: 37]. Ця тріада релевантно співвідноситься із запропонованою пізніше моделлю Ф. де Соссюра *langage* — *langue* — *parole*.

Лінгвістичні концепції І. Ф. Тимковського, Ф. І. Буслаєва, І. І. Срезневського, А. Х. Востокова та ін. були покладені в основу порівняльно-історичного мовознавства [15: 684].

Цей напрям вивчення мови виявився продуктивним для тогочасної науки, що збігалася із загальною європейською тенденцією вивчати мови на засадах історизму. Значної ваги в цьому річипці набули праці І. І. Срезневського, який, будучи вихованцем Харківського університету, завжди виявляв інтерес до України, її мови зокрема. І. І. Срезневський висловлює припущення, що українська мова виникає внаслідок роздрібнення єдиної стародавньої «руської» мови, що сталося не раніше XII — поч. XIII ст. Він подає ознаки української мови, що відрізняють її від російської. Праці І. І. Срезневського, на думку Л. А. Лисиченко, стали важливою віхою в становленні не тільки Харківської лінгвістичної школи, а й оригінальним напрямом у світовій науці: «... добре обізнаний із здобутками німецького порівняльно-історичного мовознавства, Срезневський створив оригінальну синтезуючу мовознавчу концепцію, яка ще й досі чекає на своє остаточне осмислення і впровадження в наукові дослідження» [17: 378–379].

Одним із перших у вітчизняному мовознавстві І. І. Срезневський наголошує на тому, що мова є невід'ємною ознакою народу, вона постійно змінюється, зазнаючи різних трансформацій. Ряд праць ученого («Донесення п. Міністру народної освіти з Кракова, 2 серпня 1842 р.», «Огляд головних рис спорідненості звуків у наріччях слов'янських», «Русь Угорська: Уривок із спроби географії руської мови» та ін.) прислужилися розвитку діалектології української мови; він одним із перших подав опис фонетичних ознак української мови в її місцевих різновидах, зокрема дав характеристики говірок Закарпаття і Галичини [15: 638].

Ця, нова для того часу, наукова інформація щодо української мови була реалізована як в експліцитному вияві (відкритий, явний смисл, актуалізований у міркуваннях щодо походження української мови, її диференційних ознак, територіальних різновидів), так і в імпліцитному, за яким вибудовувалося розуміння української мови як окремої, автентичної слов'янської мови (не російського діалекту) з власною системою фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних елементів, і ширше — визнання окремого українського етносу (народу), який не сформувався в націю через історико-політичні обставини. Це зумовлювало перспективи подальшого глибокого вивчення української мови, створювало передумови для розвитку власне українського мовознавства.

Наукові погляди фундаторів Харківської лінгвістичної школи, втілені в численних монографічних працях, висунутих теоріях і концепціях, а також їх рецепція в мовознавчих розвідках учених-однодумців, сприяли формуванню наукової дискурсивної практики на теренах України, що органічно вписувалася в контекст загальноєвропейського наукового мовомислення. Спільність теоретичних

положень і передбачень щодо сутності мови, її специфіки як семіотичної системи, що еволюціонує в часі й просторі, її національних відмінностей, свідчить про цілісність і спадковість тогочасної мовознавчої думки, яка найглибшого вияву в межах ХІХ ст. досягла в науковій діяльності О. О. Потебні.

О. О. Потебня, будучи послідовником ідей В. фон Гумбольдта, зосередив свою дослідницьку увагу на тих питаннях, що зазнали найбільшого поширення в тогочасній лінгвістиці: мова як система знаків (при цьому вчений дає наукову дефініцію цим поняттям, розкриває їх сутність); зв'язок мови з мисленням; природа словесного образу й загалом словесної творчості; національний характер мови та ін. Ці аспекти вивчення мови апріорі характеризуються позачасовістю, тож праці О. О. Потебні зумовили активне осмислення цих проблем у подальшому.

У вченні О. О. Потебні про мову, про слово, його значення і свідомість чіткою є «антропоцентрична домінанта, що виражалася насамперед у розгляді зв'язку між мовними і психічними явищами, зокрема між мовою і мисленням» [7: 3]. Осмислюючи описаний ученим феномен внутрішньої форми слова (здатність до апперцепції), сучасні лінгвісти наголошують на тому, що саме вона (внутрішня форма) уможливило експлікацію образу, покладеного в основу узуальної та оказіональної номінації, яка, у свою чергу, саме через внутрішню форму репрезентує асоціативно-образні зв'язки довербальної та вербальної дійсності [6: 124]. Можна стверджувати, що теорія внутрішньої форми слова в науковій комунікації того часу й подальшої доби виконала не лише інформаційну й пізнавальну, а й насамперед координаційну функцію, яка полягає у взаємному орієнтуванні й узгодженні дій учасників спілкування щодо їх спільної діяльності [2: 28–29].

Дослідницькі інтенції багатьох мовознавців ХХ-го й початку ХХІ-го століть пов'язані з прагненням усвідомити феномен внутрішньої форми слова відповідно до наукового аналізу обраного мовного матеріалу чи явища; так чи інакше ідея внутрішньої форми слова перманентно експлікується в український лінгвістичний контекст (праці Ф. С. Бацевича, М. І. Голянич, С. Я. Ермоленко, В. С. Калашника, Л. А. Лисиченко, А. К. Мойсієнка, Л. М. Пелепейченко, О. О. Селіванової та ін.), ставши конститутивною для інших теорій і концепцій (можемо говорити про дискурс внутрішньої форми слова).

О. О. Потебню вважають основоположником так званого психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві. Його фундаментальним положенням є твердження про те, що мова становить особливу форму інтелектуальної діяльності людини. Витоки пізнання світу О. О. Потебня вбачав у слові, яке для нього завжди було ключовим елементом мови. У слові, на думку вченого, відбувається акт пізнання [5: 22]. О. О. Потебня «дійшов висновку, що мова і мислення є категоріями історичними, тобто еволютивними, — зазначає Л. А. Лисиченко. — Свідома розумова діяльність без мови неможлива, оскільки вона опирається на поняття, закріплені за допомогою слова. Тож, у відношенні до мислення в сукупності його форм мова — вторинна, а у відношенні до свідомої розумової діяльності — первинна» [17: 381].

О. О. Потебня є автором праць із загального мовознавства, фонетики, наголосу, граматики, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії, досліджень про походження мови, взаємозв'язок мови й мислення. Учений розглядав питання історії української мови та української діалектології у зв'язку з відповідними аспектами російської мови («Про повноголосся», 1864 р.; «Про звукові особливості руських наріч», 1865 р.; «Замітки про малоруське наріччя», 1871 р.; «До історії звуків руської мови», 1871–1883 рр.; рецензія на

працю П. Житецького «Нарис звукової історії малоросійського наріччя», 1878 р. та інші роботи). О. О. Потебню можна вважати зачинателем східнослов'янської діалектології як самостійної дисципліни. У працях цієї тематики він уперше у вітчизняному мовознавстві систематизував ознаки української мови, якими вона відрізняється від інших слов'янських мов, охарактеризував межі поширення її найважливіших звукових явищ.

Формуючи концепції лінгвістичної поетики, Потебня зробив значний внесок у розвиток науки про народну поетичну творчість та етнографію. У працях «З лекцій з теорії словесності» (1894 р.), «Із записок з теорії словесності» (1905 р.) він приділяв значної уваги психології словесно-художньої творчості. Теорія поезії у нього базується на аналогії між поетичним твором і словом [15: 510].

Коментуючи розвиток мовознавчої царини на теренах України, не можна обійти увагою й доробок І. Я. Франка щодо наукового осмислення феномену мову. І. Я. Франко, вказуючи на призначення мови, орієнтувався насамперед на встановлення й теоретичне опрацювання органічного зв'язку мови з мисленням, оскільки вважав мову засобом формування й вираження думок [4: 17–18], тобто концепції О. О. Потебні щодо психологічної природи мови були близькі І. Я. Франкові, який екстраполював їх у вимір художньої творчості. Проблеми психологічних основ мистецтва слова, розуміння мови як продукту інтелектуальної діяльності людини, відбиття її найглибших свідомісних рівнів, зазнали не лише наукового, а й естетичного осмислення (теоретичні школи тогочасної поезії символізму та модернізму загалом).

І. Я. Франко розглядав мислення і художню мовотворчість як духовну діяльність людини, що ґрунтується «на двох прикметах психічного устрою: на можливості репродукції вражень, які колись безпосередньо торкали наші змисли і тепер є тільки психічними копіями та ідеями, і на другій прикметі того устрою, що одна така репродукована ідея викликає за собою іншу, цілі ряди інших ідей ... і так без кінця. Чим ясніше і докладніше репродукуються ідеї в людській душі, тим ясніше мислення; чим більші і різноманітні ряди ідей повстають за даним імпульсом, тим багатше духовне життя. Ясність і чіткість репродукованих ідей — се перша основа наукової здібності; багатство і різноманітність їх — головна прикмета поетичної фантазії» [16: 97]. Це міркування І. Я. Франка набуло дискурсивного опрацювання в подальшому студіюванні проблеми творення асоціацій, які є смисловою й конкретно-чуттєвою основою творення словесного образу.

Наукової обсервації зазнала в дослідженнях І. Я. Франка й проблема смислової природи художнього символу, його здатність до семантичних трансформацій. Ці питання, актуальні для тогочасних спроб теоретично обґрунтувати процеси художньої творчості, знов-таки корелюють з концепцією О. О. Потебні щодо тотожності слова й поетичного твору: «Вважаючи, що художній твір є синтезом трьох моментів (зовнішньої форми, внутрішньої форми і змісту), наслідком неусвідомленої творчості, засобом розвитку думки і свідомості, тобто бачачи в ньому ті ж ознаки, що й у слові, і, навпаки, відкриваючи в слові ідеальність та цілісність, властиві мистецтву, ми робимо висновок, що і слово є мистецтво, а саме — поезія» [12: 36].

Ця теорія вагомо вплинула на розуміння природи словесного образу (тропу) та його роль у художньому творі. За умов того, що слово тотожне мистецтву (оскільки твориться за законами образного мислення), єдиним підґрунтям образності є мова, у кожному слові якої — безмежна «вертикаль» і «горизонталь» смислів. Ідеї О. О. Потебні про те, що слово «виражає не весь зміст поняття, а одну з ознак,

саме ту, яка уявляється народному поглядові важливою» [11: 206], розвинулися в тезах І. Я. Франка щодо природи словесного символу.

Таким чином, інтенсифікація в європейському просторі XIX століття інтелектуальної діяльності у сфері пізнання мови, описі її структурних компонентів та явищ, створення численних теорій і концепцій щодо походження мови, зацікавлення національними мовними системами та їх порівняльний аналіз, пошук методологічних засад і метамови наукового вивчення й опису мови, інтеграція теоретичних положень мовознавства з іншими сферами знань, обмін науковою інформацією через тексти монографічних праць, статей та їх переклади іншими мовами, виступи на засіданнях наукових товариств, на лекціях, у міжособистісному спілкуванні на мовознавчі теми — усе це уможливило формування як спільноєвропейської (і світової) мовознавчої царини, так і національних, у межах кожної з лінгвокультур.

Розвиток лінгвістичної думки на теренах тогочасної України був зумовлений загальним посиленням уваги до інтелектуальних, духовних і культурних надбань українського народу, до його етноментальних характеристик, що відбилися в численних зразках усної народної творчості. Це вмотивовувало прагнення тогочасних науковців з'ясувати феномен і сутність мови в її генетичних взаємозв'язках з етнопсихоментальними й культурними характеристиками народу — носія національної мови як ментального коду [8: 25].

Порівняльно-історичний напрям тогочасних мовознавчих шукань допоміг усвідомити еволюційний характер мови як біологічного й суспільного явища, а занурення в психологічні глибини творення мови уможливило розуміння синкретичного зв'язку мови й мислення людини, тобто відкрило механізми породження мови в її смислах.

Дискурсивний характер мовознавства II половини XIX ст. визначався наявністю конкретного предмета наукової (лінгвістичної) комунікації, спільними для її учасників мотивами, метою, їх активною когнітивною та комінікативною діяльністю (взаємообмін інформацією). У такий спосіб реалізовувалася не лише лінійна модель наукової комунікації з активізацією металінгвістичної функції спілкування (за класифікацією Р. Якобсона [18]), що втілюється в опорі на мовний код як засіб пізнання та отримання інформації (саме на цю функцію спирається науковий аналіз мови), а й інтерактивна, яка передбачає обов'язковий зворотний зв'язок [3: 48 — 50]. Цей зв'язок утілювався в подальшому продукуванні й розвитку основних положень порівняльно-історичного й психологічного напрямів у мовознавстві, а також появі нових теоретичних засад вивчення мови на початку XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Текст, дискурс, речевой жанр: соотношение понятий / Ф. С. Бацевич // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2001. — № 520. — С. 3 — 6.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. — К. : Академія, 2004. — 344 с.
3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. — Львів : ПАІС, 2005. — 264 с.
4. Галенко І. Г. Іван Франко і деякі питання мовознавства / І. Г. Галенко // Вісник Львівського університету. Сер. Філологічна. — Львів, 1983. — Вип. 13. — С. 11 — 18.
5. Гречко В. А. А. Потебня о познавательной роли языка, литературы и искусства / В. А. Гречко // Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності. — К., 2008. — С. 22—36.

6. Колоїз Ж. В. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми okazіоналізмів у світлі теорії О. О. Потебні / Ж. В. Колоїз // Олександр Потебня: сучасний погляд : матеріали міжнар. читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харків. філолог. шк. — Х., 2006. — С. 121–127.
7. Лисиченко Л. А. Лінгвофілософські ідеї О. О. Потебні. Предтеча сучасного вчення про мовну картину світу / Л. А. Лисиченко // Мова у професійному вимірі: комунікативно-культурний аспект : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Х. : УЦЗУ, 2006. — С. 3–8.
8. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській естетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : [монографія] / О. Маленко. — Х. : ХІФТ, 2010. — 488 с.
9. Муромцева О. І. З історії української літературної мови: вибрані праці / О. І. Муромцева. — Х. : [б.в.], 2008. — 229 с.
10. Орнатовский И. Новейшее начертание правил российской грамматики, на началах всеобщей основанных / И. Орнатовский. — Х. : Унив. тип., 1810. — 344 с.
11. Потебня О. О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня. — К. : Мистецтво, 1985. — 302 с.
12. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. — М. : Высш. шк., 1990. — 344 с.
13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
14. Тимковский И. Ф. Опытный способ к философскому познанию русского языка / И. Ф. Тимковский. — Х. : Унив. тип., 1811. — 310 с.
15. Українська мова : [енциклопедія] / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. — 2-е вид, випр. і доп. — К. : Укр. енцикл., 2004. — 824 с.
16. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко. — К. : Рад. письменник, 1969. — 191 с.
17. Харків — моя мала Батьківщина : [навч. посіб. з народознавства] / за ред. І. Ф. Прокопенка. — Х. : ОВС, 2003. — 544 с.
18. Яковсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Яковсон // Структурализм : «за» и «против». — М., 1975. — С. 193–200.

УДК 811.161.2

Лідія Лисиченко, Тетяна Лисиченко,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

РОЛЬ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ В ЗАПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

У статті окреслено внесок харківських лінгвістів у наукову інтерпретацію й інтенсифікацію впровадження української мови в усі сфери суспільного й наукового життя та освіти перших десятиліть ХХ ст. Дано оцінку великій роботі, що проводилася